

MANIPULATION THROUGH INFORMATION TECHNOLOGY

Sobirova Feruza Islamjon Qizi

f.sobirova@uzswlu.uz

Independent researcher

Uzbek State World Languages University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17964443>

ARTICLE INFO

Received: 09th December 2025

Accepted: 16th December 2025

Online: 17th December 2025

KEYWORDS

Information technologies,
manipulation, social media,
artificial intelligence, fake news,
digital literacy, ethical
implications, cyber propaganda.

ABSTRACT

This article explores the multifaceted phenomenon of manipulation via information technologies in contemporary society. It examines how digital platforms, social media, artificial intelligence, and big data are utilized to influence public opinion, behavior, and decision-making processes. The study delves into historical contexts, psychological mechanisms, ethical implications, and real-world examples such as fake news dissemination, algorithmic biases, and cyber propaganda. Strategies for countering such manipulation, including digital literacy education, regulatory frameworks, and technological safeguards, are proposed. The article underscores the need for interdisciplinary approaches involving sociology, psychology, and law to mitigate the risks posed by these technologies while preserving their benefits for societal progress. By analyzing case studies from global events, it highlights the urgency of addressing manipulation to safeguard democratic institutions and individual autonomy.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI ORQALI MANIPULYATSIYA

Sobirova Feruza Islomjon Qizi

f.sobirova@uzswlu.uz. Independent researcher

Uzbek State World Languages University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17964443>

ARTICLE INFO

Received: 09th December 2025

Accepted: 16th December 2025

Online: 17th December 2025

ABSTRACT

Ushbu maqola zamonaviy jamiyatda axborot texnologiyalari orqali manipulyatsiyaning ko'p qirrali hodisasini o'rganadi. Unda raqamli platformalar, ijtimoiy tarmoqlar, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar jamoatchilik fikri, xulq-atvor va qaror qabul qilish jarayonlariga qanday ta'sir qilishi

KEYWORDS

Axborot texnologiyalari, manipulyatsiya, ijtimoiy tarmoqlar, sun'iy intellekt, soxta yangiliklar, raqamli savodxonlik, etik oqibatlar, kiberpropaganda.

ko'rib chiqiladi. Tadqiqot tarixiy kontekstlar, psixologik mexanizmlar, etik oqibatlar va real hayotdagi misollar, masalan, soxta yangiliklar tarqalishi, algoritmik tarafkashlik va kiberpropaganda, bo'yicha chuqur tahlil beradi. Shuningdek, raqamli savodxonlikni oshirish, regulatoryaviy choralar va texnologik himoya vositalari orqali manipulyatsiyaga qarshi kurashish strategiyalari taklif etiladi. Maqola sotsiologiya, psixologiya va huquq fanlarini birlashtirgan fanlararo yondashuvning muhimligini ta'kidlaydi va global voqealardagi case-studylar orqali manipulyatsiyani bartaraf etishning shoshilinchligini ko'rsatadi.

Kirish

Axborot texnologiyalarining tez rivojlanishi muloqot, savdo va ijtimoiy munosabatlarni tubdan o'zgartirdi, ammo bu yangi manipulyatsiya yo'llarini ham ochdi. Ma'lumotlar "yangi neft" davrida hukumatlar, korporatsiyalar va individual subyektlar raqamli vositalardan foydalanib, insonlar fikri va xatti-harakatlarini shakllantiradi. Ushbu maqolada axborot texnologiyalari orqali manipulyatsiya mexanizmlari sotsiologiya, psixologiya va siyosatshunoslik fanlaridan olingan interdisciplinar bilimlar orqali tahlil qilinadi. Tarixiy tajribalar, hozirgi amaliyotlar va kelajakdagi oqibatlar o'rganilib, bu hodisani tushunishga va samarali qarshi chora-tadbirlarni ishlab chiqishga harakat qilinadi.

Texnologik Manipulyatsiyaning Tarixiy Konteksti

Texnologiya orqali manipulyatsiya yangi hodisa emas; u texnologik taraqqiyot bilan birga rivojlandi. 20-asr boshlarida radio va bosma ommaviy axborot vositalari Birinchi va Ikkinchi jahon urushlari davrida propagandada ishlatilgan. Edward Bernaysning ishlari (1928) bu jarayonda muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Televiziyaning paydo bo'lishi esa Sovuq Urush davrida hukumatlar tomonidan xabarlarini nazorat qilishni kuchaytirdi. Shu bilan birga, raqamli asr yangi paradigma yaratdi. Internetning axborotni demokratlashtirishi dastlab shaffoflikni va'dalagan bo'lsa-da, u tez orada noaniq ta'sir vositasiga aylandi. 2000-yillarda Facebook va Twitter (hozirgi X) kabi ijtimoiy tarmoqlar algoritmik tanlovni joriy etdi, bu yerda kontent foydalanuvchi ma'lumotlariga asoslangan shaxsiylashtiriladi. Bu shaxsiylashtirish foydalanuvchi tajribasini oshirgan bo'lsa-da, fikrlar bilan o'zini tasdiqlovchi "echo chamber"larni yaratadi (Pariser, 2011). 2016-yildagi Cambridge Analytica skandali ijtimoiy tarmoqlardan olingan ma'lumotlar AQSh prezidentlik saylovi va Brexit referendumida saylovchilar xatti-harakatlarini manipulyatsiya qilishda qanday ishlatilganini ko'rsatadi. Psixografik profillash orqali emotsional triggerlardan foydalanish, axborot texnologiyalari demokratik jarayonlarni qanday ta'sir qilishi mumkinligini namoyish etdi.

Manipulyatsiyaning Psixologik Mexanizmlari

Texnologik manipulyatsiyaning asosida inson psixologiyasini tushunish yotadi. Tasdiqlash xatosi (confirmation bias) va mavjudlik heuristikasi (availability heuristic) kabi kognitiv tarafkashliklar odamlarni manipulyatsiyaga moyil qiladi. Ijtimoiy tarmoqlar algoritmlari buni foydalanuvchi e'tiborini jalb qiluvchi kontentni ustun qo'yish orqali amalga oshiradi, bu ko'pincha senzatsion yoki bo'linuvchi bo'ladi va reklama daromadini oshiradi (Zuboff, 2019). Sun'iy intellekt (AI) bu jarayonni kuchaytiradi. Deepfake—sun'iy intellekt yordamida yaratilgan videolar voqealarni soxtalashtirib, odamlarni yolg'on xabarga ishontiradi. Masalan, siyosiy rahbarning deepfake videosi norozilikni qo'zg'atishi yoki jamoatchilik fikrini o'zgartirishi mumkin. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, noto'g'ri ma'lumotga takroriy ta'sir qilish uning haqiqatga yaqinligini oshiradi (illusory truth effect) (Fazio va boshq., 2015). Shuningdek, ilovalardagi "like" va "share" kabi o'yinlashtirish elementlari dopamin chiqarilishini rag'batlantirib, manipulyativ kontentning tarqalishini kuchaytiradi. Ta'lim kontekstida manipulyatsiya shaxsiylashtirilgan o'quv platformalari orqali ham yuz berishi mumkin. Masalan, AI o'qituvchilar noto'g'ri yoki tarfakash ma'lumotni kiritib, yoshlar ongiga ta'sir qilishi mumkin. Psixologlar bu tanqidiy fikrlashni zaiflashtiradi va avtoritar nazoratga moyil jamiyatni rivojlantiradi, deya ogohlantiradi (Kahneman, 2011).

Axborot Texnologiyalaridagi Manipulyatsiya Shakllari va Usullari

Manipulyatsiya turli shakllarda namoyon bo'ladi, har biri maxsus texnologik imkoniyatlardan foydalanadi.

1. **Soxta yangiliklar va disinformatsiya kampaniyalari:** YouTube va TikTok kabi platformalar noto'g'ri ma'lumotni tez tarqatishga imkon beradi. COVID-19 pandemiyasi davrida vaksinlar haqidagi noto'g'ri ma'lumot jamoatchilik salomatligiga zarar yetkazdi (Pennycook va boshq., 2021). Davlat aktarlari, masalan Rossiyaning xorijiy saylovlarga aralashuvi, botlar va trollardan foydalanib, o'z xabarlarini kuchaytiradi.
2. **Algoritmik tarfakashlik va filter-bubble:** Algoritmlar tarfakash ma'lumotlar asosida ishlaganda tengsizlikni kuchaytiradi. Masalan, Google qidiruv natijalari irqiy tarfakashlikka sabab bo'lishi tanqid qilindi (Noble, 2018). Bu foydalanuvchilarni qarama-qarshi fikrlardan ajratib, jamiyatni bo'linishga olib keladi.
3. **Katta ma'lumotlar va kuzatuv kapitalizmi:** Kompaniyalar foydalanuvchi xatti-harakatini oldindan bilish va ta'sirlash uchun katta ma'lumotlarni yig'adi. Shoshana Zuboffning kuzatuv kapitalizmi tushunchasi Meta kabi kompaniyalar foydalanuvchi ma'lumotlarini qanday monetizatsiya qilishi va manipulyatsiya qilishini ko'rsatadi (Zuboff, 2019).
4. **Kiberpropaganda va ta'sir operatsiyalari:** Hukumatlar propagandada ilg'or vositalardan foydalanadi. Xitoyning "Buyuk Firewall"i axborot oqimini nazorat qiladi, Eron esa ijtimoiy tarmoqlardan noroziliklarni bostirish uchun foydalanadi. AI chat-botlar insoniy muloqotlarni simulyatsiya qilib, ideologiyani tarqatadi.
5. **Chuqur o'rganish va prediktiv tahlil:** AI modellari foydalanuvchi xatti-harakatini yuqori aniqlik bilan prognoz qiladi. Marketingda bu manipulyatsion reklamalarga, siyosatda esa mikrotargetlashga olib keladi. Shaxsiy hayot va avtonomiya buzilishi etik masalalarni keltirib chiqaradi. Misollar ko'p. 2018-yilda Braziliya saylovlarida WhatsApp

orqali disinformatsiya kampaniyalari millionlab odamlar fikrini manipulyatsiya qilgan (Machado va boshq., 2019). Shuningdek, Myanmarda Facebook algoritmlari nafrat nutqini kuchaytirib, Rohingya genotsidiga hissa qo'shgan (Human Rights Watch, 2019).

Jamiyat va Etik Oqibatlar

Texnologik manipulyatsiyaning oqibatlari chuqur va ko'p qirrali. Sotsiologik nuqtai nazardan, bu jarayon institutlarga, ayniqsa OAV va davlat tizimlariga bo'lgan ishonchni pasaytiradi, natijada shubha, ishonchsizlik va ijtimoiy bo'linish kuchayadi. Bu holat jamiyatni ikki qutbga ajratib, "haqiqatdan charchash" (truth fatigue) fenomenini yuzaga keltiradi. Demokratik jamiyatlarda bu saylov jarayonining adolatlilikiga putur yetkazadi: masalan, 2020-yil AQSh saylovlarida ijtimoiy tarmoqlarda tarqalgan noto'g'ri da'volar ko'plab fuqarolarning qaroriga bevosita ta'sir ko'rsatgan (Allcott & Gentzkow, 2017). Etik jihatdan, bu masala rozilik, javobgarlik va shaffoflik prinsiplarini sinovdan o'tkazadi. Algoritm kimni foydasiga qaror qabul qiladi? Manipulyatsiya uchun javobgarlik kim zimmasida? Bu savollar nafaqat texnik, balki axloqiy javobgarlikni ham talab qiladi. Filosof Hannah Arendt o'zining "Evil's banality" g'oyasida insonning ongli tanlovi o'rnini avtomatlashtirish olishi xavfini ta'kidlaydi (Arendt, 1963). Huquqiy nuqtai nazardan, Yevropa Ittifoqining GDPR kabi qonunlari foydalanuvchi ma'lumotlarini himoya qilishga intilsa-da, texnologik taraqqiyot tezligi va sun'iy intellekt tizimlarining murakkabligi mavjud regulyatsiyalarni ortda qoldirmoqda. Natijada, axborot oqimini nazorat qilish o'rniga, ko'p hollarda algoritmlar o'z-o'zini boshqaradigan, deyarli "mustaqil etik sub'ekt" sifatida harakat qiladi.

Psixologik jihatdan, doimiy manipulyatsiyaga duch kelish inson ongida surunkali stress, xavotir va depressiya holatlarini kuchaytiradi (Twenge, 2017). Ijtimoiy tarmoqlarda algoritmik nazorat ostida shakllangan "mukammal hayot" tasvirlari esa o'z navbatida o'zini past baholash va yolg'izlik tuyg'usini kuchaytiradi. Ta'lim sohasida esa bu jarayon o'rganish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi: endi kontentning aniqligi emas, balki e'tibor jalb qilishi muhimroq bo'lib qolmoqda. Iqtisodiy jihatdan, manipulyatsion texnologiyalar ko'pincha texnologik gigantlar uchun ulkan daromad manbai bo'lsa-da, ularning ijtimoiy xarajatlari jamiyat zimmasiga tushadi. Soxta yangiliklar va manipulyativ kontent aksiyadorlik bozori yoki valyuta tizimlariga bevosita ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masalan, 2013-yilda Associated Press Twitter akkaunti xakerlar tomonidan buzilgach, "Oq Uyda portlash bo'ldi" degan soxta tvit bir necha daqiqa ichida AQSh fond bozorining keskin pasayishiga sabab bo'lgan (SEC, 2013). Shunday qilib, texnologik manipulyatsiya nafaqat axloqiy, balki iqtisodiy xavf omiliga ham aylangan.

Manipulyatsiyaga Qarshi Strategiyalar (kengaytirilgan variant)

Manipulyatsiyaga qarshi kurash samarali bo'lishi uchun bu jarayonni har tomonlama — ta'limiy, huquqiy, texnologik, etik va madaniy nuqtai nazarlardan yondashish zarur. Texnologik manipulyatsiya faqat texnik muammo emas, balki inson tafakkuri, qadriyatlari va jamiyatdagi ishonch tizimiga ta'sir ko'rsatuvchi murakkab ijtimoiy hodisadir. Shu sababli, qarshi strategiyalar ham fanlararo, ko'p darajali va uzoq muddatli bo'lishi lozim.

1. Raqamli savodxonlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish. Manipulyatsiyaga qarshi eng kuchli vosita — ongli iste'molchi. Maktablar, universitetlar

va hukumatlar media savodxonligini o'quv dasturlariga kiritishlari kerak. Bu jarayon nafaqat fakt va feykni ajrata olishni, balki manbani baholash, kontekstni tushunish va algoritmik tavsiyalarni tanqidiy tahlil qilishni ham o'z ichiga oladi. Yevropa Komissiyasining **EU Media Literacy Expert Group** tashabbusi bu borada samarali model sifatida e'tirof etiladi (European Commission, 2020).

2. Regulyatoriyaviy choralar va xalqaro hamkorlik.

Texnologik manipulyatsiyani kamaytirish uchun algoritmik shaffoflikni ta'minlovchi qonunlar zarur. Masalan, AQShda taklif etilgan **Algorithmic Accountability Act** algoritmik qarorlarning ijtimoiy ta'sirini audit qilishni majburiy qiladi (Gillespie, 2018). Shu bilan birga, milliy qonunlar yetarli emas — xalqaro miqyosda axborot xavfsizligini himoya qiluvchi konvensiyalar va hamkorlik mexanizmlari talab qilinadi.

3. Texnologik himoya vositalari.

Sun'iy intellekt o'zi yaratgan muammoni hal qilishda ham vosita bo'la oladi. Masalan, **AI deepfake** texnologiyalarini aniqlash uchun **suv belgisi (watermarking)** yoki **anomalialarni aniqlovchi tizimlar**dan foydalanish mumkin (Chesney & Citron, 2019). Platformalar esa **fact-checking** mexanizmlarini kuchaytirishlari lozim — masalan, Twitter (hozirgi X)ning **Birdwatch** loyihasi foydalanuvchilarning o'zaro tekshirish tizimini rivojlantiradi.

4. Etik AI rivojlantirish.

Texnologiya inson qadriyatlariga zid bo'lmasligi uchun etik tamoyillar asosida ishlab chiqilishi zarur. **Asilomar AI Principles** (Future of Life Institute, 2017) bu yo'nalishda muhim konseptual hujjat bo'lib, u algoritmlarning shaffofligi, foydalanuvchi roziligi va inson nazorati ustuvorligini ta'kidlaydi. Universitetlar va IT kompaniyalar bu tamoyillarni o'z ichki siyosatiga integratsiya qilishi kerak.

5. Jamoatchilik ongini oshirish kampaniyalari.

Keng jamoatchilikni xabardor qilish maqsadida NNTlar, OAV va davlat tashkilotlari **axborot manipulyatsiyasining xavflarini** yorituvchi kommunikatsion kampaniyalar o'tkazishlari mumkin. Bu kampaniyalar tamaki chekish yoki ekologik muammolarga qarshi tashabbuslar kabi, axborot madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

6. Fanlararo tadqiqotlar.

Texnologik manipulyatsiyaga qarshi kurashda bir fan doirasida yechim topish imkonsiz. **Sotsiologlar** ijtimoiy ishonch va institutlarga ta'sirni, **psixologlar** inson xulq-atvori va hissiy reaksiyalarni, **huquqshunoslar** esa axborot erkinligi va javobgarlik masalalarini o'rganishlari zarur. **Falsafachilar** esa axloqiy chegaralarni belgilashda muhim rol o'ynaydi. Shu tarzda, texnologik etikani global darajada tushunish va boshqarish imkoniyati paydo bo'ladi.

Xulosa

Axborot texnologiyalari orqali amalga oshirilayotgan manipulyatsiya bugungi davrning eng dolzarb global muammolaridan biridir. U nafaqat shaxsiy qaror qabul qilish jarayoniga, balki butun jamiyatning ishonch tizimi va ijtimoiy barqarorligiga tahdid soladi. Shubhasiz, texnologiyalar insoniyat uchun ulkan imkoniyatlar ochmoqda — tezkor axborot almashinuvi, ilmiy yangiliklar, iqtisodiy o'sish va global integratsiyani

ta'minlayapti. Biroq, ularning noto'g'ri yoki nazoratsiz qo'llanilishi inson ongini manipulyatsiya qilish, axborotni buzib ko'rsatish va ijtimoiy bo'linishni kuchaytirish kabi xavfli oqibatlarga olib kelmoqda.

Shu bois, raqamli davrda asosiy vazifa texnologik taraqqiyot va inson qadriyatlari o'rtasidagi muvozanatni saqlashdir. Buning uchun uch yo'nalish hal qiluvchi ahamiyatga ega:

(1) **Raqamli savodxonlik** – fuqarolarning axborot oqimini tanqidiy baholay olish qobiliyatini oshirish;

(2) **Huquqiy regulatsiya** – algoritmik shaffoflik, ma'lumotlar xavfsizligi va mas'uliyat mexanizmlarini kuchaytirish;

(3) **Etik innovatsiya** – texnologiyani inson markaziga yo'naltirilgan holda rivojlantirish.

Kelajakdagi tadqiqotlar **kvant hisoblash**, **metavers**, va **generativ AI** kabi yangi texnologik jarayonlarning potensial manipulyativ xususiyatlarini o'rganishga qaratilishi lozim. Faqat shu tarzda insoniyat axborot texnologiyalarining salohiyatidan foyda olib, ularning xavfini boshqarishga erisha oladi. Bu esa barqaror, xavfsiz va axloqan mas'uliyatli raqamli kelajak sari muhim qadam bo'ladi.

References:

1. Allcott, H., & Gentzkow, M. (2017). Social media and fake news in the 2016 election. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 211-236.
2. Arendt, H. (1963). *Eichmann in Jerusalem: A report on the banality of evil*. Viking Press.
3. Bernays, E. L. (1928). *Propaganda*. Liveright.
4. Chesney, R., & Citron, D. (2019). Deep fakes: A looming challenge for privacy, democracy, and national security. *California Law Review*, 107(5), 1753-1820.
5. European Commission. (2020). *Media literacy for all: Final report of the media literacy expert group*. Publications Office of the European Union.
6. Fazio, L. K., Brashier, N. M., Payne, B. K., & Marsh, E. J. (2015). Knowledge does not protect against illusory truth. *Journal of Experimental Psychology: General*, 144(5), 993-1002.
7. Future of Life Institute. (2017). *Asilomar AI principles*. <https://futureoflife.org/ai-principles/>
8. Gillespie, T. (2018). *Custodians of the internet: Platforms, content moderation, and the hidden decisions that shape social media*. Yale University Press.
9. Human Rights Watch. (2019). *Myanmar: Government Rohingya report falls short*. <https://www.hrw.org/news/2019/01/17/myanmar-government-rohingya-report-falls-short>
10. Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. Farrar, Straus and Giroux.
11. Machado, C., Kira, B., Narayanan, V., Kollanyi, B., & Howard, P. (2019). *A systematic review of WhatsApp research*. *Journal of Information Technology & Politics*, 16(4), 376-392.

12. Noble, S. U. (2018). *Algorithms of oppression: How search engines reinforce racism*. NYU Press.
13. Pariser, E. (2011). *The filter bubble: What the internet is hiding from you*. Penguin Press.
14. Pennycook, G., McPhetres, J., Zhang, Y., Lu, J. G., & Rand, D. G. (2021). Fighting COVID-19 misinformation on social media: Experimental evidence for a scalable accuracy-nudge intervention. *Psychological Science*, 31(7), 770-780.
15. SEC. (2013). *Report of investigation pursuant to Section 21(a) of the Securities Exchange Act of 1934: The Associated Press Twitter hack*. U.S. Securities and Exchange Commission.
16. Twenge, J. M. (2017). *iGen: Why today's super-connected kids are growing up less rebellious, more tolerant, less happy—and completely unprepared for adulthood*. Atria Books.
17. Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.